

EGY NORMÁLIS EMBER

Szarajevó, 1993. szeptember 17., alkonny óra. Egy vetítőben bámultam kezdő helyi filmesek munkáit. A legjobbak groteszk trükkökkel kísérleteznek. Ez jelentékeny politikai fegyvertény. Ha hónapokon át gránátok és golyók zúdulnak a környező idilli hegyekből, ha a puskaropogásra a lakosság csak gyomorkorgással válaszolhat, ha számlálhatatlan hullatábor bomladozik diszkrétén vékony földréteg alatt, ha a forgatásra igyekvő filmrendezőt megfuttatják vagy lehasaltatják néhányszor az orvlövészek, akkor a humoros szemlélet az ostromgyűrűbe zárt, szorongatott ember szabadságáról ad hírt, olyan terepet tár elénk, ahol a lövedékek ármányos U kanyar után visszatálnak a puskacsőbe.

A vetítésnek vége, egy padon ülök a ház előtt, félig zárt, udvarszerű térszögletében. Szemben velem Ademir Kenović filmrendező, igen vékony, igen magas, szakállas ember, körülbelül negyvenéves. Előző nap láttam vagy fél tucat dokumentumfilmet, melyet ő és tanítványai készítettek. Az egyik film – a *Burnts Legs* (Elégett lábak) – főhőse egy főiskolás, aki 1992 júniusában egy szarajevói kórházban vállalt munkát. Feladatai közé tartozott, hogy egy kosárban a gyűjtőhelyre szállítsa az amputált testrészeket. A kisebb darabkák kevésbé dülták fel, de a nagyobbak olyan érzést keltettek benne, miközben vitte a zárt kosarat, hogy lehetnének akár kenyerek is. Állt a fiatal ember egy parkban, és monologizált. Nem tudja elképzelni, mondta, hogy újból koncertre megy. Elemezte érzéseit, a munkáját, eseteket regélt el a praxisából. Nyilvánvaló volt, hogy a háborúnak becézett népi társaság kiperdítette a pályáját, olyan érzések és gondolatok felé sodorja, melyeknek következményei kiszámíthatatlan módon, de perdöntően befolyásolják majd egész életét. Minden felmerülő emléket és élményt latra vetette, talán azt is, hogy miért csinálja, amit csinál. Erre azonban nem emlékszem, és még ha beszélt is erről, nem volt rá szüksége, olyan természetesnek tűnt, hogy az a helye, amit betölt. Aztán feltűnt egy másik téren egy félkarú suhanc. Arról érkezett félszeg mosollyal, hogy sok mindent rosszabul csinál, mint régen, amikor még megvolt rindzék karja. Például, mondta, rosszabb minőségű hógolyókat állít így elő. Fél kézzel nehéz keményre gyúrni a havat. Az ember per sze segítségül hívhatja a testét, mondta, és már mutatta is, hogyan szorítja dörgöli törzséhez meglévő jobb kezével a fehér masszát. Amikor a hólabda ily módon összeállt, csüggedt mozdulattal odébb pottyantotta: elkészült a mű, de azért nem olyan mint régen.

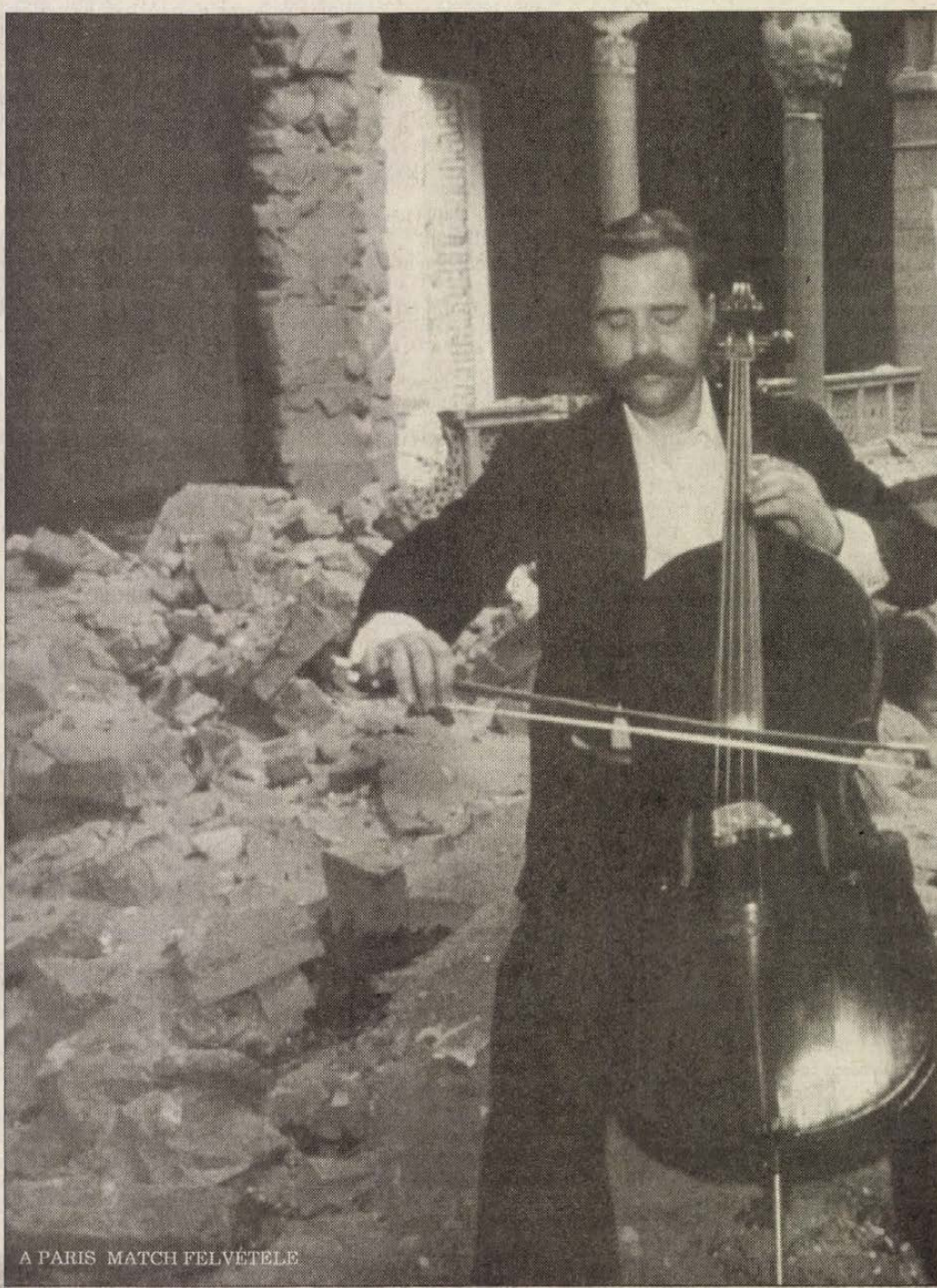
Ülök Kenovićcsal az udvar zugában, és gratulálok neki ehhez a filmhez. Kiderül, hogy nem ő készítette, hanem tanítványa, Srdan Vulečić. Ő is csodálja az utóbb említett epizódot. Rémségekkel egyre kevésbé sokkolható a néző, devalválódott a tömeggyilkosságok, kegyetlenségek helyi értéke.

Kiszúrt szemgolyókra már rá se ránt a néző, a hógolyók iránt azonban még őrzi fogékonyságát. Most értem meg, miért olyan megrázó az ő filmje, az *Egy szörnyeteg vallomása*: mert az elviselhetetlen iszonyatot a bűnöző szemszögéből tárja elénk. Egy szarajevói börtönben interjút készített a halálra ítélt Borislav Herakkal, született 1971. január 18-án. Herak kopaszra nyírt hosszúkas fejű lény, megnyúlt, lefelé keskenyedő arcán pattanások. A kérdésekre pontosan felel, érzelmekről nem ad hírt, szájalmat vagy megértést nem óhajt ébreszteni. Beszámol arról, hogy kiképzése során először malacok torkát kellett elvágnia. Aki erre képtelennek bizonyult, azt irodai munkára osztották be. Ő azonban megállta a helyét, így hát néhány nap múlva három mozlim férfin kellett szemléltetnie frissen megszerzett tudását. Fél térdre ereszkedve, kézmozdulatokkal be is mutatja a mozlimvágás technikáját. Beszámol egyéb gyilkosságairól is, családirtásokról, melyeknek öregek és gyerekek is áldozatul estek, majd rátér – a kérdések nyomvonalában – az etnikai tisztogatásnak e háborúban kipróbált speciális módszerére: arra, hogy bajtársaival együtt miképpen erőszakolt, majd őt meg mozlim lányokat és asszonyokat, akiket e célra tároltak egy Szarajevó-környéki motelben. Kenović mintegy százötven perces anyagából huszonnyolc percesre sűrítette filmjét, de ezt az erőszakolási motívumot négyszer mesélteti el egymás után, rémballadai hatást keltve így. Az azonos mozzanatok dominálnak: az áldozat kiválasztása, leteperése, ellenállása esetén egy-két pofon, majd pisztoly a halántékra, az így végrehajtott aktus, három-négyszer egymás után, mert ennyi katona végzi el rajta a dolgát. Az utolsó epizód: az áldozat lemészárlása a természet lágy ölén. Az azonos motívumokba variációk vegyülnek: a nők keresztneve, külseje, életkora más, védekezésük intenzitása különböző. Egy ízben jelen van a lány apja, és más családtagok is. Ekkor hangzik el az egyetlen olyan kérdés, melyet Borislav Herak nem ért meg. Hogyan tanúsítottak volna ellenállást az eseményeket végignézők, hiszen fegyverek szegeződtek rájuk? Hát persze, hogy meg se moccantak, hogyan is tehetők volna, szemtől szembe a géppisztolyokkal?

Kenović semmiképp sem akarta demonizálni interjúalanyát. Kezdetben nem is hőstetteiről, hanem olvasmányairól, zenei ízléséről faggatta, majd családjáról, világnézetéről. Egyik nagyanyja horvát, imádott nővére mozlim férjet választott, akit fölöttébb nagyra tart. A családba egyéb oldalokról is áramlott nem szerb vér, Herakot tehát nem a fajtisztaság mítosza vezette. Akkor hát micsoda? Se politikai, se vallási, se nemzeti fanatizmus, se végletes érzékenység, mert akármilyen szenttelen a hangja, beszámol arról is, hogy áldozatai álmában visszajárnak. Ilyenkor verejtékesen, rémülten riad fel, valóságos III. Ricsi.

„Filmednek csak a címével vitáznék – mondom Kenovićnak. – Miért nevezted Herakot szörnyetegnek? Ő a normális ember.” Barátságos mosoly árad felém a magasból. „Így igaz – hangzik a válasz. – Csak azt csinálta, amit elvártak tőle.” Bólintott. Herak példája megerősít régi nézetemben, hogy az első lépést nem szabad megtenni. Aki parancsra elemetszi malacok torkát, az elemetszi majd az embereket is. Es aki az első emberét elemetszi, annak nincs többé választása. Ha ugyanis másodsor vonakodik, akkor ezzel elismeri, hogy először büntetett el. Az ilyen ember csak előre menekülhet a bűntudat elől, oly módon, hogy bűnét rutinnal vonja be, megszokássá avatja. Mint egyén, nem lehetne így, ezért a testület anonim részének tekinti magát. A testületben testesülnek meg a normák, melyeket a normális ember a magáévá tesz. Herak a fogságban természetesennek tekinti, hogy a bosnyákok kivégzik majd, mert az ő körökben nem érvényesek azok a normák, amelyekhez korábban igazodott. Talán ezért nem próbál részvétet ébreszteni maga iránt. Első gyilkosságaira visszaemlékezve megjegyzi: „Tudtam, hogy ez az én városom, de most távolinak tűnt”. Az ő városa Szarajevó, ahol három néposport békésen élt egymásba fonódva a legutóbbi időkig. A rémtettek után távolinak kellett tünnie: a normális ember eltávolítja magától mindazt, ami gátolja abban, hogy a követelményekhez igazodjon.

Kenović egyetért mindezzel, és nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a rendszer a szörnyeteg, mely magához idomította Herakot. Bennem felébred egy ördög, nem hagy nyugodni. Elmelesem a rendezőnek, amit reggel a CNN-televízióban láttam. Mozlim harcosok hatvan kilométerre Szarajevótól kiirtották egy horvát falu lakosságát, öregeket és asszonyokat, gyerekeket, mert fegyverforgató férfiakat nem találtak ott. Még az állatokat is

A PARIS MATCH FELVÉTELE

leölték, látható volt például egy iszonyatosan megcsontított kutya tetem. Megkértem Kenovićtól, hogy erről a rémségről is csinálna-e filmet. A rendező bólint. Ez az örület is hozzátartozik a rendszerhez. Őt nem a bosnyák igazság érdekli, hanem az igazság. Ebben a háborúban a totális ellátiasodás veszélye fenyeget. A nagy televíziós társaságok persze ebből azt a nyugati szempontból önigazoló tanulságot akarják levonni, hogy mindenki egyformán gyilkos, tehát mindenki egyformán felelős. Minden gyilkosságot egyformán el kell itélni, de a felelősség és a bűnök nem egyformán oszlanak meg a fasiszta agresszorok és áldozataik közt.

Kenović szerint tehát a bosnyák tömeggyilkosok is a szerbek által az or-

szágra oktrojált rendszer részei, normalitásuk ennek állati természetéből vezethető le. Aki ebből a bosnyák rendező elfogultságára következtet, annak feltétlenül számításba kell vennie, hogy az ostrom során csak Szarajevóban háromezer gyerek halt meg. Örömmel tölt el, hogy Kenović érdeklődése és kamerája mégsem ismer tabut. Ülök szemben vele a padon, az udvar zugában. Már majdnem besötétedett. Távolból puskaropogás. Ma éjjel telihold lesz. Remélem nem Herak tojásfeje gördül fel Szarajevó fölött az égre. Amikor felállunk, Kenović még vékonyabbnak, még magasabbnak látszik, szakállából szomorúság árad. Ezért aztán locsogunk és nevetgélünk még kicsit, mielőtt elbúcsúznánk egymástól.

Eörsi István